

ФАХОВА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ У ДЕРПТСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1803–1917 РР.)

Статтю присвячено аналізу системи фахової підготовки студентів Дерптського, згодом Юр'євського, університету в дореволюційний період, коли естонські землі входили до складу Російської імперії. Методологічну основу публікації склали історичний, порівняльний та діалектичний методи дослідження.

Встановлено, що в Дерптському університеті сформувалась нехарактерна для Російської імперії система викладання. Студентам надавалось право самостійно обирати навчальні дисципліни і термін навчання. Саме тут формуються перші студентські корпорації.

Визначено, що в першій половині XIX ст. рівень підготовки студентів залишався низьким й зводився до читання лекцій, часто не високого наукового рівня. Нововведена система штрафів і покарань для прогульників занять не виправила ситуацію. Найпродуктивнішими для студентів залишались додаткові заняття, що проводились викладачами для найталановитіших студентів у вільний від навчання час.

Доведено, що в другій половині XIX ст. із введенням семінарів ситуація поліпшилась. Проте, русифікація Дерптського університету у 80-х рр. XIX ст. змусила викладачів, німців за походженням, поступитися місцем професорам-росіянам, котрі запроваджують систему теоретичного викладання.

З'ясовано, що з метою залучення студентів до наукової роботи, впродовж XIX – початку XX ст. в Дерптському університеті створено низку студентських гуртків, а з початку XX ст. запроваджено проведення систематичних екскурсій для вихованців фізико-математичного факультету. Також у вищій започатковано традицію відзначати кращі наукові студентські роботи спеціальними нагородами – золотими і срібними медалями.

Ключові слова: Дерптський університет, фахова підготовка, лекції, семінари, студентський гурток, медальні роботи.

З моменту проголошення незалежності України актуальним залишалось питання реформування системи вищої освіти країни. Уряд визначив пріоритетним західноєвропейський напрямок розвитку вищої школи. З 2005 р. Україна впроваджує Болонський процес, проте, радянська спадщина так і не відійшла в минуле, а її окремі атрибути і досі панують у системі вітчизняної вищої освіти. Найактуальнішою проблемою залишається якість освіти. Якщо об'єктивно поглянути на стан української вищої школи сьогодні, ми можемо побачити невтішну картину. Українські вищі навчальні заклади залишаються мало престижними для дітей із заможних родин, котрі надають перевагу закордонним вишам. Випускники університетів здебільшого не працюють за спеціальністю, оскільки набуті ними знання не відповідають сучасним потребам. Сам же статус викладача втратив престижність і привабливість. Спроби влади реформувати існуючу систему вищої освіти не приносять бажаного

результату. Лише врахування потреб сучасного суспільства та історичного досвіду дозволить відродити вищу освіту в Україні.

На сьогодні висувається низка ідей із приводу реформування системи вищої освіти в Україні, які включають в собі й право вибору студентом вивчаємих дисциплін; складання іспиту не у чітко визначений університетським керівництвом час, а з врахуванням рівня готовності студента; можливість закордонного стажування як для викладачів, так і для студентів; створення неформальних студентських братств; професійна перспектива для найкращих випускників тощо.

Цікаво те, що в Дерптському (Юр'євському) імператорському університеті, нині Тартуському, ще з XIX ст. сформувалась нехарактерна для Російської імперії, до складу якої входили естонські землі, система викладання. Дерптські студенти мали змогу обирати дисципліни, самостійно визначати строк навчання, який залежав від успішної здачі іспитів і бути членом студентської корпорації. Тому, саме аналіз

фахової складової професійної підготовки студентів Дерптського університету в XIX ст. і є об'єктом даного дослідження.

Проблема функціонування Дерптського університету почала привертати до себе увагу ще з XIX ст. Дорадянська історіографія представлена роботами Є. Петухова, Г. Левицького та А. Тюрморезова. Найбільший інтерес викликає монографія викладача Юр'євського університету Є. Петухова. Це фундаментальне на той час дослідження з історії університету, де подається інформація про викладачів навчального закладу, студентів-медалістів та їх роботи [13; 14]. Короткі біографічні довідки викладачів університету містяться на сторінках двотомної роботи Г. Левицького [1]. Путівник А. Тюрморезова присвячений місту Юр'єву, його установам, в тому числі й університету, де подається інформація про історію закладу, його структуру та професорський склад [8].

Переважну більшість історіографії радянського періоду складають збірники статей, присвячені історії Тартуського університету [20]. Сучасний період представлений роботами Р. Дорохіної, Л. Плотнікової, присвячених студентським корпораціям Дерптського університету [6; 15]. Проте, за наявності значної історіографічної бази, проблема фахової підготовки студентів в Дерптському університеті не стала об'єктом всебічного аналізу.

Університетська епоха в Російській імперії розпочинається з відкриття в 1755 р. Московського університету, який мав перетворитися на освітній та науковий осередок країни. Слідуючи своїм імперським амбіціям і прикриваючись ідеями просвіченого абсолютизму, царська влада ліквідує вищі навчальні заклади інкорпорованих територій – Києво-Могилянську академію в Україні, Академію Густавіана в Прибалтиці, а інтелектуальний потенціал буде використовувати для власних потреб.

Університетська система Російської імперії формувалася на основі синтезу «докласичної» та «класичної» німецької моделі й представляла собою привілейований навчальний заклад, що знаходився під повним контролем держави і готував майбутні чиновницькі кадри. Таких принципів в роботі дотримувались Московський, Санкт-Петербурзький, Казанський, Харківський та Київський університети.

Дещо інша ситуація склалась в прибалтійському регіоні, де з 1802 р. розпочинає функціонувати Дерптський університет. Даний навчальний заклад став освітнім і науковим центром для остзейського дворянства. Майже

до кінця XIX ст. в університеті домінував німецький студентський та викладацький склад, а навчання велося німецькою мовою. За короткий термін заклад набуває репутації найліберальнішої навчальної установи імперії. Саме в Дерптському університеті починають створюватися перші студентські корпорації, наділені правом вирішувати питання студентського самоврядування [13, с. 277–279]. Корпорація – спосіб самоорганізації студентів з врахуванням культурної ідентичності. Члени корпорації приносили присягу, мали дотримуватись правил, відвідували збори, удосконалювали свої вміння в фехтуванні як засобі захисту честі, вели наукові диспути та влаштовували дружні пиятики.

Дерптський університет – єдиний вищий навчальний заклад Російської імперії, де навчались політично неблагонадійні студенти, відраховані з вишів через участь у студентському політичному русі. Як згадує З. Френкель, в університеті навчався В. Смидович, котрий був відрахований із Петербурзької медичної академії через участь в студентських акціях, М. Водозовов, який також не зміг закінчити Петербурзький університет через участь в похованні Н. Шелгунова, що перетворилось на студентську демонстрацію [21, с. 97].

До того ж, в університеті існував єдиний та той час у всій імперії богословський факультет. Взагалі, сформований за зразком німецьких університетів, Дерптський університет складався з чотирьох факультетів: медичного, філософського, юридичного та богословського.

Через відсутність джерельного масиву нам дуже складно судити про рівень підготовки студентів в Дерптському університеті в перші роки його роботи. Єдиним джерелом слугує праця Є. Петухова, де він повідомляє, що студенти намагались відвідувати лекції викладачів, вели конспект, але користувались останнім у кращому разі напередодні іспитів. Часто траплялись випадки, коли студенти наприкінці навчального семестру взагалі не відвідували заняття й від'їжджали додому. Професура змушена була публікувати на сторінках періодичних видань звернення до батьків, щоб останні слідували за поведінкою своїх дітей. Проте, ці заходи не приносили бажаних результатів, тому в 1811 р. керівництво університету видало наказ про обов'язкову присутність студентів на лекціях. Уразі відсутності на заняттях, студенту не зараховувався семестр, крім того свою присутність вони візували в університетській канцелярії [13, с. 235–236]. І на практичних заняттях студенти залишались пасивними,

виняток інколи становили медики під час обговорення діагнозу.

Про низький рівень викладання в університеті в перші роки його діяльності свідчить відгук попечителя Дерптського університету Ф. Клінгера, котрий повідомляє, що лекції хороші, а студентам, навіть дозволяється задавати питання викладачам, якщо вони щось не зрозуміли [12, с. 73–74]. Однак, інформація попечителя про те, що студенти раз на тиждень додатково слухали короткий зміст тих самих лекцій наводить на думку, що заняття були нудними, а інформація не зрозуміла й погано запам'ятовувалась слухачами. Текст лекцій зводився до передачі конкретної інформації без проблемного викладу навчального матеріалу.

Викладацький склад університету в ті часи не вирізнявся особистою обізнаністю й талановитістю. Колишній студент Дерптського університету К. фон Берг згадував про нецікаві й обмежені за змістом лекції з анатомії Л. Цихоріуса, професора естляндського й ліфляндського права Кехи. Про низькій професійний рівень професорського складу університету свідчить і той факт, що останні майже не здійснювали наукові поїздки, і це при тому, що для них виділялась значна сума – 2000 крб. щорічно [13, с. 268]. В другій половині XIX ст. кількість закордонних та місцевих наукових поїздок викладачів Дерптського університету постійно зростатиме. Звіти про роботу університету, опубліковані на сторінках «Вчених записок Імператорського Юр'євського університету» свідчать про регулярні поїздки викладачів у наукові відрядження.

Проте, російська влада була зацікавлена у використанні в повній мірі інтелектуального потенціалу прибалтійських територій. Їх не влаштовував низький рівень підготовки спеціалістів, котрі впродовж університетського курсу фактично «з під палки» заучували певний масив інформації й не вміли використати отримані знання на практиці. Тому, нові правила для студентів Дерптського університету від 1838 р. вимагали, перш за все, від професорсько-викладацького складу, поліпшити якість лекцій, зацікавити слухачів своїм предметом. Публічні лекції дозволялось вести лише за наявності шести присутніх студентів, тоді як останні мали змогу самостійно обирати навчальні курси [16, с. 12]. Проте, такі заходи не сильно покращили показник відвідуваності студентами лекцій. Навіть жорсткі заходи, а саме грошові штрафи та врахування присутності студента на лекційних заняттях під час прийому іспитів, не мотивували студентів Дерптського універ-

ситету стати частими слухачами занять [13, с. 513–514]. Однак, слід зазначити, що й сама професура не надавала великого значення обов'язковій присутності студентів на лекціях, вважаючи, що студентській молоді необхідна академічна свобода, щоб останні самостійно визначились з метою перебування в Дерптському університеті.

На відміну від інших вищих навчальних закладів Російської імперії, в Дерптському університеті в першій половині XIX ст. склалась оригінальна система викладання: наявність не обов'язкових лекцій й додаткова робота після занять, нерідко у професора вдома, де студент міг вирішити будь-яке питання [2, с. 75]. На медичному факультеті найбільш популярними вважались практичні заняття тих викладачів, котрі залучали студентів до роботи в лікарнях, а на заняттях обговорювали діагнози пацієнтів. Найперспективніші студенти були в захваті від приватних занять викладачів, які проводились для обмеженої кількості слухачів й за додаткову платню. Студенти не лише відвідували лекції, а й виступали асистентами професорів, вчилися вірно визначати діагнози пацієнтам [2, с. 119–120].

Дана система влаштовувала студентів, які з вдячністю згадували свої студентські роки й впродовж тривалого часу продовжували підтримувати дружні відносини зі своїми університетськими викладачами.

З метою поглиблення, розширення й вдосконалення знань студентів, нові правила дозволили в стінах університету створювати наукові студентські гуртки, де до роботи мали залучатись професори закладу [16, с. 19]. Так, з 1837 до 1853 рр. діяв гурток студентів-юристів під керівництвом професора Отто. Кількість членів гуртка досягала 40 осіб. Під час засідань гуртка, студенти читали реферати й вели диспути з обраної теми. Як повідомляє нам М. Варадінов, під час обговорення проблеми один із студентів у письмовому вигляді викладав свій погляд на проблему та знайомив із ним обраного опонента й всіх бажаючих. Після проведення дискусії професор обов'язково підводив підсумки і складав протокол засідання гуртка [2, с. 74].

З другої половини XIX ст. російська університетська система зазнала значних змін, що врешті призвело до скорочення лекційної форми викладання й запровадження семінарів. В Дерптському університеті практичні заняття практикувались німецькими викладачами ще в першій половині XIX ст., і це була ще одна риса, що вирізняла фахову підготовку студентів

Дерптського університету серед інших вищих навчальних закладів імперії. Реформування системи вищої освіти в Російській імперії, на жаль негативно відобразилось на рівні підготовки майбутніх спеціалістів. Так, за студентами залишили право обирати навчальні курси, вільно відвідувати лекції, а також складати остаточні іспити в термін, обраний студентом [17, с. 6]. Проте, з 1886 р. російська влада змусила студентів Дерптського університету здавати іспити в чітко визначений термін. Крім того, в 80-х рр. починається остаточна русифікація вишу, коли німецьку професуру витісняє російська, яка запроваджує систему теоретичного викладання.

Однак, недивлячись на це, в Дерптському університеті наприкінці XIX ст. зберігається унікальна для Російської імперії система викладання. Обравши факультет, студент одразу визначався з головною спеціальністю, в залежності від якої складався навчальний план слухача. Адже, кожному спеціальності очолював професор, навколо предмету якого групувались інші другорядні та допоміжні дисципліни. Така організація навчального процесу давала можливість викладачу приділяти увагу роботі кожного студента, оскільки кількість останніх не перевищувала 20 осіб. Як згадує Є. Деген, особливо полюбили студенти практичні заняття, які професори найчастіше проводили в себе вдома. І жоден студент не наважився б прийти складати іспит, якщо впродовж декількох семестрів не відвідував квартиру професора. Участь у таких практичних заняттях вимагала від відвідувача належної підготовки, щоб не просто брати участь у дискусіях, а й зрозуміти саму наукову бесіду.

Є. Деген залишив виразний опис процесу проведення практичного заняття професора німецької філології Л. Мейера: «Якщо хто-небудь задавав питання або висловлював міркування, хоча б воно й не вирізнялось особливою глибиною, це доставляло йому справжнє задоволення. Він згадував усі контрверси, які висловлювались з даного питання в літературі, сумлінно зважував, рився у словниках, із цікавістю вислуховував паралелі з невідомих йому мов. Ниткою для бесіди слугував якийсь текст, але нерідко ця нитка переривалася якимось відступом: заходила мова про якогось вченого, проф. Мейер розповідав про своє знайомство з ним, характеризував його погляди, манеру праці, значення в науці...» [5, с. 77].

Наприкінці XIX ст. в Дерптському університеті продовжено традицію створювати студентські наукові гуртки з метою не лише по-

глиблення знань студентів, а й необхідності визначити серед студентської маси найперспективніших, майбутніх науковців. Так, з 1904 р. розпочинає роботу студентський педагогічний гурток [3, с. 143–158].

Крім того, університетське керівництво запроваджує нову форму підготовки майбутніх спеціалістів – систематичні екскурсії. Так, з 1906 р. студенти фізико-математичного факультету мали змогу здійснювати геолого-ботанічні, зоологічні екскурсії в Ревель, Нарву та на Біле море. На проведення заходу передбачалось витратити 300 крб. [9, с. 1]. У 1909 р. організовано екскурсію в Пулковську обсерваторію [18, с. 1–2], згодом на Волгу й Каспійське море (1916 р.) [10, с. 1–12]. Паралельно, викладачами університету організовано першу закордонну поїздку для студентів-медиків до Німеччини в грудні 1910 – січні 1911 рр. для ознайомлення з роботою медичних закладів, перш за все, лікарень, іншої європейської держави [11, с. 1–11].

Статут університету передбачав запровадження конкурсу серед студентів із написання кращої наукової роботи. Щорічно кожний факультет мав право оголошувати проведення конкурсу. Декани факультетів повідомляли професору красномовства теми майбутніх робіт (по одній від богословського, юридичного й медичного факультетів та двох – від філософського) й на загальних університетських зборах студенти дізнавались назви конкурсних тем. В серпні конкурсанти повинні були передати конверт зі своєю роботою декану, а той в свою чергу Раді відділення, яка більшістю голосів визначала переможця. До студентських робіт висувались наступні вимоги: конкурсна праця мала бути написана на латинській мові, за дозволом відділення інколи приймали роботи німецькою мовою. Об'єктивність оцінювання роботи гарантувалась анонімністю автора, котрий помічав свою роботу девізом. На святковому університетському засіданні визначались переможці конкурсу, котрі отримували нагороду – золоту медаль та премію у 100 крб., а з 1820 р. грошова винагорода зростає до 200 крб. [13, с. 520]. Автори якісних творів нагороджувались срібною медаллю. Всі інші конкурсні роботи знищувались. Найкращі наукові праці переможців після апробації викладачами університету могли бути надруковані на сторінках періодичних видань. Всього за період із 1820 по 1864 рр. 194 студентські роботи були відмічені нагородами, з них 111 золотими й 83 срібними [13, с. 521]. Тоді як із 1865 по 1902 рр.

медалі отримали 297 студентів (215 золотих і 82 срібні). До того ж, за сприяння меценатів, в університеті запроваджено традицію оголошувати конкурс наукових робіт, що нагороджувалися іменними медалями. Так, з 1861 р. з'явилась нагорода сенатора фон Брадке, а з 1881 р. – князя О. Суворова-Римнікського, з 1883 р. – князя С. Креславського, з 1901 р. – Н. Лавровського [14, с. 158].

Університетське керівництво жорсткими засобами намагалось боротися з плагиатчиками й конкурсантами, які подавали на конкурс чужі роботи. Прізвище порушника заносилось на чорну дошку [19, с. 171]. Цікаво те, що ми в ході дослідження документального масиву так і не зустріли імена порушників. Можливо це пояснюється тим, що корпоративні традиції університету вимагали від студентів зберігати свою гідність, котрі боялись свого виключення з корпорації.

І на останок, слід зазначити, що успіхи Дерптського університету в підготовці майбутньої еліти були значними. Серед випускників Дерптського університету на початку ХХ ст. нараховувалось 18 членів Імператорської академії наук в Санкт-Петербурзі, 71 випускників залишилися викладати в університеті на посаді професора, 100 осіб зайняли кафедри в інших вищих навчальних закладах імперії, 39 вихованців були запрошені викладати в європейських вузах. Всього 344 колишні студенти пов'язали своє життя з викладацькою діяльністю у вищих навчальних закладах [4, с. 12]. Крім

того, університет є альма матер багатьох відомих діячів культури, військових та чиновників, серед яких 70 поетів, публіцистів, редакторів, 390 вищих державних сановників, 45 військових генералів; 31 дипломат, 265 адвокатів, 30 ландмаршалів, 65 ландратів, 54 бюргермейстра, 1130 пасторів, 1110 вчителів, 2250 лікарів, в тому числі 1160 докторів медицини. Широку популярність на науковій та культурній ниві завоювали викладачі університетів В. Струве, Б. Якобі, Г. Гельмерсен, Г. Відеман, О. Міддендорф; поет Д. Язиков, лексикограф В. Далья, історик М. Куторги, астроном О. Савич, фізіолог Ф. Овсянніков, слов'янознавець В. Григорович, лікар М. Пирогов [7, с. 74–75].

Отже, в Дерптському університеті, де процвітали німецькі традиції, сформувалась унікальна для Російської імперії система фахової підготовки майбутньої еліти. Студенти мали змогу відразу обирати спеціалізацію, вільно відвідувати лекційні заняття й визначати термін складання іспитів. Найкращі студенти демонстрували здібності в момент засідань гуртків, експедицій, а також під час участі в написанні конкурсних робіт. Слід зазначити, що русифікація закладу в 80-х рр. ХІХ ст. негативно відобразилась на системі підготовки майбутніх спеціалістів. Новоприбульці викладачі, випускники російських університетів, запроваджують систему теоретичного викладання. Та попри це, Дерптський університет залишався одним з найкращих вищих навчальних закладів Російської імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802–1902) / под. ред. Г.В. Левицкого. – Юрьев, 1902. – Т. 1. – 666 с., Т. 2. – 656 с.
2. Варадинов Н. Об условиях университетского образования / Н. Варадинов // Русское слово. – 1859. – № 4.
3. Грунский Н.К. Об основах педагогической деятельности : речь при открытии студенческого педагогического кружка при Императорском Юрьевском университете / Н.К. Грунский // Сборник Учено-литературного общества при Имп. Юрьевском университете, 1905, т. 9.
4. Две статьи о студенческой жизни в Дерпте. – Спб., 1892.
5. Деген Є. Воспоминания дерптского студента / Є. Деген // Мир Божий. – 1902. – № 3.
6. Дорохина Р.В. Студенческие корпорации Европы / Р.В. Дорохина // Вестник МГОУ. Философские науки. – 2011. – № 2. – С. 45–51.
7. Краткий отчет за 1892 год // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. – 1893. – № 1.
8. Настольная справочная книга учащихся в высших учебных заведениях и путеводитель по г. Юрьеву / сост. А.П. Тюрморезов. – Юрьев, 1915. – 305 с.
9. Отчет об экскурсии на Белое море студентов естественников Юрьевского университета летом 1908 года // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. – 1909. – № 3.
10. Отчет об экскурсии студентов Юрьевского университета для изучения фауны и рыбного дела в дельте Волги и в Каспийском море, совершенной под руководством старшего ассистента Зоологического музея Н.А. Самсонова // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. – 1917. – № 4.

11. Пальдрок А.К. Первая экскурсия студентов-медиков Императорского Юрьевского университета в Германию / А.К. Пальдрок // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. – 1912. – № 3.
12. Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. – С-Пб. : Имп. Акад. наук, 1804. – № 7.
13. Петухов Е. Императорский Юрьевский университет за сто лет его существования (1802–1865) / Е.И. Петухов. – Юрьев, 1902. – Т. 1. – 605 с.
14. Петухов Е.И. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865–1902) / Е.И. Петухов. – Юрьев, 1906. – Т. 2. – 236 с.
15. Плотникова Л.Н. Студенческие корпорации в Дерптском университете в первой половине XIX в. / Л.Н. Плотникова // Философский век. – 2005. – Вып. 29. – С. 44–56.
16. Правила для учащихся в Дерптском университете. – Дерпт, 1838.
17. Правила для студентов Императорского Дерптского университета. – Дерпт, 1869.
18. Покровский К.Д. Отчет об экскурсии студентов Юрьевского университета в Пулковскую обсерваторию / К.Д. Покровский // Ученые записки Императорского Юрьевского университета. – 1910. – № 4.
19. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Царствование императора Александра I. – С-Пб., 1875. – Т. 1.
20. Тартуский государственный университет. История развития, подготовка кадров, научные исследования. – Тарту, 1982. – 208 с.
21. Френкель З.Г. Записки и воспоминания о пройденном жизненном пути / Публ., сост., коммент. и вступ. ст. Р.Б. Самофал. — С-Пб.: Нестор-История, 2009. – 696 с.

REFERENCES

1. Biodraficheskiy slovar professorov i prepodavateley Imperatorskogo Jur'evskogo, bivshego Derptskego universiteta za sto let ego sushchestvovaniya (1802–1902) [Biographical Dictionary of professors and teachers of the Imperial Tartu, former University of Tartu in a hundred years of its existence (1802–1902)]. Jur'ev, 1902. T. 1. 666 s. T. 2. 656 s. (in Russian).
2. Varadinov N. Ob usloviyah universitetskogo obrazovaniya [On the conditions of university education] // Russkoe slovo. 1859. № 4 (in Russian).
3. Grunskiy N.K. Ob osnovah pedagogicheskoy deyatelnosti [On the bases of pedagogical activity] // Sbornik Ucheno-literaturnogo obschestva pri Imperatorskom Jur'evskom universitete. 1905. T. 9 (in Russian).
4. Dve stat'i o studencheskoy zhizni v Derpte [Two articles about student life in Tartu]. Sankt-Peterburg, 1892 (in Russian).
5. Degen E. Vospominaniya derptskego studenta [Memories Tartu student] // Mir Bozhiiy. 1902. № 3. (in Russian)
6. Dorohina R. V. Studencheskie korporazii Evropi [Student Corporation Europe] // Vestnik MGOU. Filosofskie nauki. 2011. № 2. S. 45–51 (in Russian).
7. Kratkiiy otchet za 1892 god [Summary Report for 1892] // Uchenie zapiski Imperatorskogo Jur'evskogo universiteta. 1893. № 1 (in Russian).
8. Nastolnaya spravochnaya kniga uchaschihsya v visshih uchebniy zavedeniyah i putevoditel po gorodu Jur'evu [Table reference book of students in higher education and a guide for the city of Yuriev]. Jur'ev, 1915. 305 s. (in Russian)
9. Otchet ob ekskursii na Beloe more studentov estestvennikov Jur'evskogo universiteta letom 1908 goda [Report on the excursion to the White Sea natural science students of the University of Tartu in the summer of 1908] // Uchenie zapiski Imperatorskogo Jur'evskogo universiteta. 1909. № 3 (in Russian).
10. Otchet ob ekskursii studentov Jur'evskogo universiteta dlya izucheniya fauni i ribnogo dela v del'te Volgi i v Kaspiyskom more, sovershonnoy pod rukovodstvom starshego assistenta Zoologicheskogo muzeya N. A. Samsonova [Report of students tours of Tartu University to study in the delta and fish fauna case of the Volga and in the Caspian Sea, done under the supervision of the senior assistant of the Zoological Museum N. A. Samsonov] // Uchenie zapiski Imperatorskogo Jur'evskogo universiteta. 1917. № 4 (in Russian).
11. Pal'drok A. K. Pervaya ekskursiya studentov-medikov Imperatorskogo Jur'evskogo universiteta v Germaniyu [The first tour of the medical students of the Imperial University of Tartu in Germany] // Uchenie zapiski Imperatorskogo Jur'evskogo universiteta. 1912. № 3 (in Russian).

12. Periodicheskoe sochinenie ob uspehah narodnogo prosvescheniya [Periodic essay about the success of public education]. Sankt-Peterburg, 1804. № 7. (in Russian)
13. Petukhov E. Imperatorskij Jur'evskij universitet za sto let ego suschestvovanija (1802–1865) [Imperial Yuriev University hundred years of its existence (1802–1865)]. Jur'ev, 1902. T. 1. 605 s. (in Russian).
14. Petukhov E. Imperatorskij Jur'evskij universitet, bivshij Derptsckij, universitet v poslednij period svoego stoletnego suschestvovanija (1865–1902) [Imperial Yuriev, formerly Tartu, University of the last period of its existence, a century (1865–1902)]. Jur'ev, 1906. T. 2. 236 s. (in Russian).
15. Plotnikova L.N. Studencheskie korporazii v Derptsckom universitete v pervoy polovine XIX v. [Student Corporation at Tartu University in the first half of the nineteenth century] // Filosovskiy vek. 2005. V. 29. S. 44–56. (in Russian)
16. Pravila dlja uchashchiksja v Derptsckom universitete [Rules for students of the University of Tartu]. Derht, 1938 (in Russian).
17. Pravila dlja studentov Imperatorskogo Derptsckogo universiteta [Rules for students of the Imperial University of Tartu]. Derpt, 1869 (in Russian).
18. Pokrovskiy K.D. Otchet ob ekskursii studentov Jur'evskogo universiteta v Pulkovskuyu observatoriyu [The report on the students tour the University of Tartu in the Pulkovo Observatory] // Uchenie zapiski Imperatorskogo Jur'evskogo universiteta. 1910. № 4 (in Russian).
19. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu Narodnogo Prosveschenija. Zarstovanie imperatora Aleksandra I. [Collection of resolutions by the Ministry of Education. The reign of Emperor Alexander I] Sankt-Peterburg, 1875. T. 1 (in Russian).
20. Tartuskij gosudarstvennyj universitet. Istoriya razvitiya, podgotovka kadrov, nauchnie isslidovaniya [Tartu State University. The history of the development, training, research]. Tartu, 1982. 208 s. (in Russian).
21. Frenkel Z.G. Zapiski i vospominaniya o proydennom zhizennom puti [Notes and memories of your past life journey] Sankt-Peterburg, 2009. 696 s. (in Russian).

© *Наталья Соколова*
(Киев)

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ В ДЕРПТСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1803–1917 ГГ.)

Статья посвящена анализу системы профессиональной подготовки студентов Дерптского, впоследствии Юрьевского, университета в дореволюционный период, когда эстонские земли входили в состав Российской империи. Методологическую основу публикации составили исторический, сравнительный и диалектический методы исследования.

Установлено, что в Дерптском университете сформировалась нехарактерная для Российской империи система преподавания. Студентам предоставлялось право самостоятельно выбирать дисциплины и срок обучения. Именно здесь формируются первые студенческие корпорации.

Определено, что в первой половине XIX в. уровень подготовки студентов оставался низким и сводился к чтению лекций, часто невысокого научного уровня. Введенная система штрафов и наказаний для прогульчиков занятий не исправила ситуацию. Самыми продуктивными для студентов оставались дополнительные занятия, которые проводились преподавателями для талантливых студентов в свободное от учебы время.

Доказано, что во второй половине XIX в. с введением семинаров ситуация улучшилась. Однако, русификация Дерптского университета в 80-х гг. XIX в. заставила преподавателей, немцев по происхождению, уступить место профессорам-россиянам, которые вводят систему теоретического обучения.

Установлено, что с целью привлечения студентов к научной работе, в течение XIX – начала XX в. в Дерптском университете создан ряд студенческих кружков, а с начала XX в. внедрено проведение систематических экскурсий для воспитанников физико-математического факультета. Также в вузе существовала традиция награждать лучшие научные студенческие работы специальными наградами – золотыми и серебряными медалями.

Ключевые слова: Дерптский университет, профессиональная подготовка, лекции, семинары, студенческий кружок, медальные работы.

**VOCATIONAL TRAINING OF STUDENTS
AT TARTU UNIVERSITY (1803–1917)**

The article analyzes the system of professional training of students of Tartu, later Yur'yev University of pre-revolutionary period, when Estonian lands were part of the Russian Empire. Methodological basis of publications made historical, comparative and dialectical methods.

Established in Tartu University formed uncharacteristic for Empire system of teaching. Students are given the right to choose subjects and study period. It is here that formed the first student corporation.

Determined that in the first half of the nineteenth century level of students remained low and amounted to lecturing, often high scientific level. Innovation system of fines and penalties for truant's employment situation is not corrected. The most productive for the students remained more classes conducted by teachers for the most talented students in their free time. In addition, the University at this time, teachers have the right to carry out foreign travel, which is gaining popularity in the late nineteenth century.

It is proved that in the second half of the nineteenth century with the introduction of seminars situation improved. However, Russification University of Tartu in the 80's. nineteenth century forced teachers, German in origin, replaced Professor Russians who introduce a system of theoretical teaching.

It was found that in order to attract students to science, during the nineteenth and early twentieth century at Tartu University has a number of student groups - legal under Professor Oto, teaching and so on. Moreover, from the early twentieth century introduced systematic tours for students of physics and mathematics faculty in Revel, Narva, the White and Caspian Sea. At the same time, medical students were able to perform overseas trip to familiarize themselves with the work of medical institutions in Germany. In addition, the university began a tradition to reward the best scientific student of special awards - gold and silver medals. During the specified period of Councils departments noted student of 491 medals, including 326 gold and 165 silver. Additionally, at the expense of patrons at Tartu University introduced personal awards for the best scientific student work on a fixed theme, namely Senator background Bradke, Prince Alexander Suvorov-Rymnikskiy, Prince S. Kreslavskiy, N. Lavrovsky.

It should be noted that the high success Tartu University in preparation for future elite. By the early twentieth century among the graduates there were 18 members of the Imperial St. Petersburg Academy of Sciences, 344 teachers of Russian and foreign universities, 70 poets, 45 military generals and others. Widely known in the scientific and cultural field gained university professors W. Struve, B. Jacobi, H. Helmersen, H. Wiedemann, A. Middendorf; D. language poet, lexicographer Vladimir Dal, M. Kutorga historian and astronomer A. Savic, physiologist F. Ovsyannikov, expert slaves W. Grigorovich., Dr. M. Pirogov.

Key words: University of Tartu, professional training, lectures, seminars, student group, work medal.

До редакції надійшла 19.05.2017.

УДК 94(47): 316.323
<https://doi.org/94.10347/2522-4111.2017.37.1.13>

© Сергій Набока
(Київ)

**СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ
ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ, СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНІЙ ТА НАЦІОНАЛЬНО-РЕГІОНАЛЬНІЙ СФЕРАХ ЖИТТЯ**

Висвітлені спільні закономірності розвитку пострадянських європейських країн, що характеризуються протистоянням президентської та парламентської гілок влади, закріпленням при владі представників адміністративно-бюрократичної еліти, соціально-економічною деградацією та відмовою держав від соціальних зобов'язань. Визначено, що спільною рисою суспільно-політичного життя у розвитку нових незалежних країн став певний реванш комуністичних партій